

történetét foglalja össze, felhasználva, kiegészítve és kritikai vizsgálat alá véve az eddigi szakirodalmat.

Kutatásai végső tanulsága, hogy az újságok és folyóiratok iskolai szerepe jelentékenyebb volt eddigi ismereteinknél, és nem kis része volt a tanulók látókörének növelésében. A szorosabb értelemben vett iskolai újságolvasás mellett tárgyalja a szerkesztők, tanárok és a diákok kapcsolatait is a sajtóval.

A harmadik rész a könyv legterjedelmesebb fejezete; amelyben a sajtóban jelentkező nevelési témákat elemzi a szerző. Nyomon követhető itt a külföldi pedagógiai eszmék és törekvések sajtóvisszhangja Locke-tól Pestalozzi-ig és a német népoktatás példáiig. Különösen a népoktatás kérdései keltettek nagy érdeklődést. Külön fejezet foglalkozik azokkal a pedagógiai elméleti tanulmányokkal és eszmékkel, amelyek már az első magyar lapokban is élénk visszhangot támasztottak. A kortárs európai pedagógiai eszmék népszerűsítése és ismertetése gyakran helyet kapott e lapokban. Külön fejezeteket szentelt a szerző a magyar tanítási nyelvért folyó küzdelmekről, és a kisdedővő kérdéseiről, a népoktatásról és a szakoktatásról a sajtóban megjelent írásoknak, vitáknak. Sokat írtak a lapok a nők művelődésével és a leányok nevelésével kapcsolatos nézetekről, ezekről is részletes feldolgozást nyújtanak e fejezetek. A kötetet a diáktársaságokról, a tankönyvekről és a gyermekirodalomról szóló sajtóvisszhang ismertetése zárja le.

Fehér Katalin könyve nem csak neveléstörténetünk és sajtónk történetének fehér foltjait tárja fel, hanem egész felvilágosodás- és reformkorunk művelődésének alaposabb megismerését is szolgálja. Jól példázza, hogy kutatásunk számára még bőven van feltárni való ismeretlen terület, mégpedig nem periférikus, hanem a magyar kultúra története és fejlődése szempontjából alapvetően fontos kérdések. Ezek nyomán nem csak számos ismeretlen tényanyagot sikerült feltárni, hanem érthetőbbé is válik sok minden, aminek okait eddig csak találgathattuk. Így pl. a magyar művelődés számos, eddig alig ismert tényezőjének: tanároknak, tanítók-

nak, lelkészeknek és újságíróknak nagy a szerepe abban, hogy a kulturális szempontból is „nagy parlag”-ból a 19. század folyamán mégis egy műveltebb értelmiségi réteg is ki tudott fejlődni. Az eddig ismert nagy személyiségek nem teljesen légüres térben működtek, és az ő kiemelkedésükben is volt szerepe ennek az áldozatoktól sem visszariadó értelmiségnek: ezt is világosan tükrözi az ismertetett monográfia. Ma, amikor a különböző szakterületeken inkább az absztrakció, az elméletieskedés és az éppen divatos külföldi irányzatok követése a divat, e munka is arra figyelmeztet: van feladata a magyar kutatásnak saját művelődésünk múltjának feltárása terén is, hiszen ezt bizonyosan nem fogják elvégezni helyettünk mások. Múltunk kulturális törekvéseinek teljes feltárása nélkül nem érthetjük meg saját korunk alapvető kulturális problémáit sem.

KÓKAY GYÖRGY

Kossuth Lajos: Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz. I. (1841). Szerk.: FAZEKAS Csaba. Miskolc, 2003. Bfbor Kiadó, 342 l.

1840-ben Landerer Lajos pesti nyomdatulajdonos újság kiadására szánta el magát. Társa, Heckenast Gusztáv meggyőzte, hogy az indítandó lap Kossuth Lajos irányítása alatt sokkal kelendőbb lehet. Ezzel egy időben a magyar reformellenzék is szerette volna saját, rendszeres megjelenésű orgánum útján nézeteit szélesebb körben is ismertté tenni. Az anyagi gondokkal küzdő, ellenben nagyon jó bécsi kapcsolatokkal rendelkező Landerer keresztülvitte, hogy a börtönből alig fél éve szabadult Kossuth legyen az új politikai lap szerkesztője. Így jöhetett létre kormányzati közreműködéssel a reformkor legjelentősebb sajtóterméke, az ellenzéki *Pesti Hírlap*.

Landerer 1840 decemberének végén kereste meg Kossuthot a lapalapítás tervével. Az esztendő utolsó napján már a megállapodást is megkötötték. A szerződés szerint Kossuth teljes joggal bír a lap irányításában, azonban Landerer

kikötötte – az olvasótábor növelése érdekében –, hogy a szerkesztő azon cikkeket is köteles közreadni, amelyekkel nem ért egyet. Kossuth viszont elérte, hogy ezeket a közleményeket megjegyzésekkel kísérheti.

Ezeket a szerkesztői jegyzeteket gyűjtötték össze és adták közre 2003-ban a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának történezhallgatói tanárak, Fazekas Csaba irányításával, aki maga is munkás résztvevője a kötetnek. A gyűjtemény összeállításában a *Pesti Hírlap* nyomtatott példányai mellett a lap Vörös Antal, Kossuth titkára által jegyzetelt és helyreállított példányait használták. Ezekbe Vörös beírta és beragasztotta a cenzúra által törölt részeket.

A csillag alatti szerkesztői megjegyzés korábban is szokásos volt a hazai sajtóban, de Kossuth sokkal gyakrabban élt ezzel a módszerrel. Jegyzeteket írt saját vezércikkeihez is, azonban zömében mások közleményeit kísérte megjegyzéseivel.

A jegyzetek terjedelme az egymondatos értelmezéstől a szinte önálló cikk hosszúságát elérő véleménynyilvánításig terjed. Kossuth a jegyzeteket is – az általa meghonosított vezércikkekhez hasonlóan – a politikai közvélemény formálására használta. A kötet összeállítói a jegyzetek összegyűjtésével és kiadásával így jelentős mértékben hozzájárultak a kossuthi életmű jobb megismeréséhez.

A kötet anyagának válogatásakor az egyes cikkekhez fűzött, lábjegyzetben közölt szerkesztői megjegyzéseket dolgozták fel a teljesség igényével. Kossuth nagyszámú, a közlemények szövegébe iktatott vagy a közlemények végéhez fűzött jegyzeteiből csak válogattak. Döntésüket terjedelmi korlátok befolyásolták, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy minden ilyen válogatás szükségszerűen szubjektív, az ismertetés írója más jegyzeteket is beválogatott volna. A forrásokat két részre osztva közlik. A főrészebe kerültek azok a szövegek, amelyeket Kossuth aláírt, vagy „Szerk.” rövidítéssel látott el. Itt helyezték el azokat a szerkesztői jegyzeteket is, amelyek a cenzúra tiltása miatt nem jelenhettek meg a nyomtatott példányokban. Ezeket a *Pesti Hírlap* azon számaival kapcsolva közlik, ahová

a szerkesztőség szánta. A cenzor által törölt szövegrészeket jól megkülönböztethető jelöléssel látták el. A függelék tartalmazza a lapalji jegyzetek azon részét, amelyek esetében nem tudták egyértelműen eldönteni, hogy Kossuth vagy a szerkesztőség egyik munkatársának jegyzetéről, vagy a közlemény beküldője által tett megjegyzésről van szó.

A kötetet példamutató alaposággal készített jegyzetek kísérik. A forráskiadvány nagy érdeme, hogy benne nyomon lehet követni a korabeli cenzúrai szokásokat. Az első évben Havas József, a Helytartótanács tanácsnoka látta el a *Pesti Hírlap* előzetes bírálatát. (A *Hírlap* Kossuth szerkesztősége alatt három cenzort „fogyasztott” el.) Kossuth szerkesztői megbízását kormányzati körök azzal a hátsó szándékkal engedélyezték, hogy a *Pesti Hírlap* előzetes bírálatával könnyebben kézben tudják majd tartani. Alaposan elszámították magukat. A cenzúrárt nyomasztotta Kossuth újszerű, lendületes, az addig megszokottól eltérő újságírói stílusa, amelyből nem hiányzott a pátosz sem. Havas már 1840 elején részletes utasítást kért a teendőkről. A cenzor joggal panaszkodott, hogy egyes szavak, mondatok kihúzása nem segít, a cikk egészének mondanivalója ettől nem lesz elfogadhatóbbá. Ha a lap bírálatát megfelelő módon látná el, annak kétharmadát törölni kellene, ez pedig egyet jelentene a *Pesti Hírlap* nyilvános elnyomásával. Ezután Havas, részletes utasítás hiányában, saját belátása szerint cenzúrázta a lapot. Nagyon sok közleményből törölt, és 1841-ben csaknem három tucat írás közlését teljesen megtiltotta.

Havas már a *Pesti Hírlap* első évfolyamának 2. számában található szerkesztői jegyzetben hibát talált. Kossuth Almási Balogh Pál írásának azon részéhez fűzött megjegyzést, amelyben az híres emberek portréinak elkészítését szorgalmazta. A cenzor – láthatóan nem értve az újfajta kossuthi stílust – a vallási jelképek profanizálásának és így elvetendőnek tartotta Kossuth azon megjegyzéseit, hogy nagy férfaink képmásai oltárul szolgáljanak, melyhez az apák fiaikat naponkint elvezessék fölesketni. Más esetekben Havas a szerkesztő jegyzetét teljes terjedelmében

törölte. Például Révay Gusztáv zólyomi tudósításához, a vegyes házasságok ügyéhez fűzött megjegyzését (139. sz. dokumentum). Vagy Kossuth azon véleményét, amelyben kimondja, hogy a bíró nem lehet ura a törvénynek, csak szolgája (345. sz. dokumentum).

Havas ugyanakkor következetlen is volt. Talán figyelmetlenségéből, talán azért, mert a Kossuth-tal vívott állandó csata elfárasztotta, átengedte a *Pesti Hírlap* 1841. 54. számában „Szemere Bertalan Figyelmezés a javítórendszer ügyében” című rövid tanulmányához illesztett jegyzetet. Szemere írása a magánzárkás elzárásról értekezik, Kossuth ehhez fűzi megjegyzéseit, amelyek egyértelműen a szomorú sorsú Lovassy László, valamint az ő bebörtönzésének körülményeire és eredményére vonatkoznak. „... engedje megmondanom, hogy... [az az állítás, hogy] a magány megtévelythet, több mint hit, több mint vélemény – én magamról tudom, minő lelki erőlködésbe kerül kiragadni magát a nadályként megragadó egyetlen gondolat vagy a főkeringésig sodró képzelet körmei közül. Többet erről bajos szólnunk.” Ezt a jegyzetet, mivel közvetlenül az értekezéshez illesztette Kossuth, a gyűjtemény összeállítói sajnos nem közölték.

A kötet előszavában örömmel olvastam, hogy a vállalkozás folytatását tervezik; szándékukban áll kiadni a *Pesti Hírlap* Kossuth Lajos szerkesztésében megjelent mind a 365 számának szerkesztői jegyzeteit. Engedtessek meg az ismeretetés írójának, hogy a forráskötet átolvasása nyomán felmerült megjegyzéseit – az esetleges figyelembevétel szándékával – közrebocsássa.

A szerkesztői megjegyzések helyenként ritkított szedéssel jelzik, hogy Kossuth egy-egy kifejezésnek különösen nagy jelentőséget tulajdonít. Például a 18. sz. dokumentum a Magyar Tudós Társaság alapszabályairól szóló értekezéshez kapcsolódik. A *Pesti Hírlapban* kiemelik: „Másik, mit az akadémiának mindenkifelett óhajtunk: a nyilvánosság!” Kossuth rendszeresen élt a figyelem irányításának ezzel az eszközével. A majdan megjelenő következő kötetekben ezt érdemes lenne jelezni.

A kötetbe minden egyes szerkesztői megjegyzést, jegyzetet külön dokumentumként vet-

tek fel, pedig azok sokszor tartalmuk szerint összetartoznak. Ennek célszerűségéről nem vagyok meggyőződve; az egy közleményhez fűzött jegyzetek nem okoznának zavart akkor sem, ha összevonnák azokat.

Ez a pályadíjat nyert kötet méltán kelti fel a reformkori történelemmel, különösen a sajtótörténettel foglalkozók figyelmét.

MÁZI BÉLA

Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok. Argumentum, Budapest, [2005]. 225[1] l.

Újabb kötettel gazdagodott a hazai művelődéstörténet. Voit Krisztina tanulmánykötete a magyarországi közgyűjteményi rendszer kialakulásába, valamint a hazai könyvkiadás történetébe enged betekintést. A mintegy száz esztendőtfogó kötet szerkezetét tekintve két nagy téma köré csoportosítható: Közgyűjtemény-történet, és Könyvkiadás-történet.

Az első tanulmány egy hosszabb lélegzetű olvasmány, az egész hazai közgyűjteményi rendszer történetének vázlata. A visszatekintés célja a közgyűjtemény, valamint a tudományos és közműveltséget terjesztő intézmények sajátos fejlődéstörténetének bemutatása.

Az 1867-es kiegyezés nem csak a politikában, de a művelődéstörténet területén is jelentős változást hoz: egyesületek, társulatok (Franklin-Társulat, Természettudományi Társulat, Történelmi Társulat), a Magyar Tudományos Akadémia bizottságai (Archeológiai Bizottság, Történelmi Bizottság) alakulnak; az Akadémia rendre küldi tagjait szerte a világba, hogy felkutassák a magyar vonatkozású dokumentumokat. A kutatások nyomtatásban megjelenő orgánumai is szép számmal gyarapodnak: *Századok* (1868), *Magyar Könyvszemle* (1876), vagy az 1891-ben alapított *Irodalomtörténeti Közlemények*. Egyre nagyobb igény mutatkozik a feltárt emléktanyag szélesebb körben történő megismertetésére: ennek a gondolatnak első megnyilvánulása a Budapesten 1882-ben megrendezett Országos Könyvki-